

Avagy egy 1957-es bányatűz pusztító következményei

Megfelelő vádlottat a megfelelő tüzesethez

Az 1956 utáni megtorlás ügyei közt néhány esetben úgy tűnhet, bennük nem is a forradalomhoz kötődő esemény miatt marasztalták el a bíróság elé állított vádlottakat. Talán éppen ezek a legárpokodóbbak, mert rajtuk keresztül érthetjük meg igazán a korai Kádár-korszak megtorlási politikáját. Hiszen ezekben a perekben igyekeztek olyan ítéleteket hozni, amelyek elrettentik az „ellenforradalmárokat” a további elégedetlenkedéstől, és főleg a cselekvéstől. Az alábbiakban egy ilyen per elemzésére teszek kísérletet.

1957. november 7-én hajnalban a Fejér megyei Pusztavám bányájában tűz ütött ki. A dátum nagyon nem volt szerencsés. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulóján, az 56-os események után alig egy évvel az ilyesmi korántsem minősülhetett egyszerű kis balesetnek.

Pusztavámon ráadásul nem ez az egyetlen különös eset történt akkoriban. Egy hónappal a tüzet megelőzően, többször is megállt a termelés a bányában. Egy ízben megromgálták a szállítószalagot, illetve 1957. november 5-én is tűz keletkezett; feltehetően szándékos rongálások történtek, ráadásul már a forradalom előtt is kétszer történt tüzeset. Bár állítólag elítéltek valakit, de a periratokból nem lehet kideríteni, ki is lehetett a valódi elkövető. Ez a legutolsó eset tehát mindezért gyors, látványos nyomozást követelt és szigorú ítéletet ígért.

Az időszak sajnálatosan kedvezett a politikai indíttatású rendőrségi teória-gyártásnak. A sajtóságos helyzetben sokat számított az emberek múltja, azaz hogy ki mit tett a 2. világháború idején vagy 1945 után. De éppúgy az osztályhelyzet is meghatározónak minősült, a Horthy-korszakban történtek pedig különös és kitüntetett súllyal nehezettek az egyes megvádolt személyekre. Márpedig bűnöst kellett találni, és kevésbé számított, hogy valóban az illető volt-e az elkövető. Talán nem is az volt az elsődlegesen fontos, hanem maga a büntetés. Ezért elegendő volt egy beismerő vallomás kicsikarása egy olyan személytől, akinek amúgy is akadt valamilyen „folt” az életében. Ennek a „foltnak” – természetesen – olyannak kellett lennie, amelyik megfelelt az 1956. december 5-én a Magyar Szocialista Munkáspárt által elfogadott határozatnak, amely négy pontban összegezte az „ellenforradalom” kitörésének az okait. Ezek közül az egyik a „magyar fasiszták” felelősségét hangsúlyozta. A nyomozóknak nem volt tehát más feladatuk, mint kicsikarni a vallomást egy politikai szempontból is megfelelőnek tartott személyből, amivel teljesítették is a politikai „kötelességüket”.

Az 1957-es újabb tüzeset kapcsán automatikusan két személy került gyanúba: Erdélyi Gyula és Diószegi József. (Az ügy teljes dokumentációját lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára [a továbbiakban MNL PML], XXV.2.b. 362/1958. – A jegyzőkönyvekből idézett részeket minden esetben az ott olvasható helyesírással és fogalmazással közlöm. R. J.) Ők voltak ugyanis, akik éppen azon a részen dolgoztak, ahol a tüzeset keletkezett. Ez az eset ezúttal nem maradt megtorlás nélkül.

Bár az időszak elég sajátosan létrehozott forrásbázisa, a perek logikája és az egymást követő, újabbnál újabb felvett vallomások mára nehezen követhetővé és megfejthetővé teszi számunkra, hogy pontosan mi és hogyan történt 1957. november 6-án és 7-én Pusttavámoson, mégis igyekszem a tanúvallomások és peranyag alapos elemzésével felvázolni a történeteket.

Mi is történt a pusttavámosi bányában

1957. november 6-án és 7-én?

Erdélyi Gyula 1957. november 10-én – a Belügyminisztérium II/6 osztálya által felvett tanúvallomása szerint – társával, Diószegi Józseffel 1957. november 6-án este tíz órakor kezdte meg a tárnában végzett munkáját. Először fúrni kezdtek. Robbantáshoz készülődtek, ehhez készítették elő a járatot. Másnap hajnalban 2 óra körül robbantottak először. Ezt követően a fúráshoz használt kompresszornál étkeztek, és nagyjából fél óra múlva ismét fúrni kezdtek. Az első robbantással nem értek el eredményt, ezért tovább kellett folytatniuk a veszélyes eljárást. Elmondása szerint hajnali négy órakor ismét robbantottak, majd a vágatba mentek. Ekkor már tűz volt, amelyet többen is oltani kezdtek. Erdélyi a tűz színhelyén parázsló szénport és faácsolatot látott, de lángot nem. Végül megérkezett egy lakatos, aki egy vízvezeték cső megnyitása segítségével eloltotta a parázsló anyagot.

Két nappal később, november 12-én már részletesebben mesélte el a történetet a Fejér megyei Rendőrfőkapitányság nyomozóinak. Visszaemlékezése szerint, a szokásoknak megfelelően, társával külön-külön szálltak alá a tárnába. Így minden munkatársukkal tudtak találkozni. Ráadásul a robbanóanyaghoz szükséges lőszert, azaz a dinamitot, a gyutacsot és a zsinórt külön-külön vételezték fel, mert más-más helyen tartották őket. Diószegi a második robbantás előtt újabb lőszert vételezett, tehát egy kis időre Erdélyi ismét egyedül maradt.

Az is kiderült, hogy a második robbantás után is szétváltak, mivel ő elment keresni a lőmestert, miközben Diószegi sietett tüzet oltani. Ekkor határozottan kijelentette, hogy nem ment olajért, mert a reggeli műszakosok szokták olajozni a fúrót. Arra így nem volt szükségük. Ehhez 1957. november 16-án rögzített vallomásában még ragaszkodott. Ám ekkor már elsősorban öt gyanúsították a tüzeset előidézésével.

Az elmondottakhoz Erdélyi azt is hozzátette, hogy két nappal később kért csak olajat a fúróhoz. Ezt a védekezést azonban Kardos Lajos rendőrnyomozó hadnagy nem fogadta el, mert 1957. november 9-én nem működött a gépek üzemeltetéséhez használt kompresszor. Erdélyi azzal védekezett, hogy bár emiatt egész nap nem tudtak dolgozni, de néha elindult a fúró, ha sokszor le is verte a biztosítékot. Szerinte ez a kevés idő is elég volt az olajozásához.

Három nappal későbbi, november 15-i, újabb kihallgatásán már elismerte, hogy 1957. november 6-án valóban olajat kért, és azt le is vitték a tárnába, de aztán

nem tudja, mi lett az anyaggal. Arra sem emlékezett, mi lett az olajoskannával, illetve utalt arra, hogy Diószegi betegen dolgozott, és többször, összesen háromszor visszament a kompresszorhoz, miközben ebben az időszakban ő folyamatosan a fűrógépet kezelte.

Vagy még aznapi vagy a másnapi, megismételt kihallgatásán – nem lehet eldönteni, mert a gépelt dátum felett (1957. november 20.) egy ceruzás bejegyzés is szerepel, amely 1957. november 19-re datálta a dokumentumot – már egy egészen új történet bontakozott ki. Eszerint Erdélyi előre eltervezte a szabotázst. Pár nappal a tűz előtt kócot és rongyokat talált a régi kompresszor helyén. Ez adta az ötletet az akcióhoz. Erdélyi olajat kért, amikor beteg társa melegeedett a kompresszornál, és kihasználva az időt, átította a rongyokat az anyaggal, majd meggyújtotta a lámpájával, és a vágatba, a szénporhoz és az ácsolathoz dobta azokat.

Az új történetverzió alapján 1957. november 7-én hajnali egy és két óra között hajtotta végre a bűncselekményt, majd mintha semmi sem történt volna, visszament az újabb robbantáshoz lyukat fúrni. Jegyezzük meg, eléggé életszerűtlen, hogy valaki miután felgyújtja a bányát, visszamegy dolgozni a tárnába, nem törődve azzal, hogy ezzel önmagát is közvetlen életveszélybe sodorja.

A vallomás szerint Diószegi ugyan megjegyezte, hogy füst van, de Erdélyi igyekezett elbagatellizálni az egészet, és azt a fűrásra és a robbantásra fogta. Az újabb robbantás után keletkezett füst elől visszaindultak a kompresszorhoz, amikor a munkavezetőjük, a lőmester arra kérte őket, menjenek vele, mert a ventilátorkezelő gyanús füstöt érzékelt. Erdélyi kereste meg végül a lőmestert, de közvetlenül a tűzhöz nem ment oda – újabb vallomása szerint –, nehogy ráterelődjön a gyanú. (Valljuk meg, ez is kissé zavaros, hisz inkább azért terelődhetett volna rá a gyanú, ha nem próbál segíteni az oltásban. Állítása nem logikus, különösen azért, mert a nyomozás éppen azzal akarta bizonyítani bűnösségét, hogy nem vett részt a tűz elfojtásában.)

Ezt az indítékát elsőként ebben a vallomásában rögzítették: „Tervem elkészítésével már előtte három nappal foglalkoztam – citálta a dokumentum Erdélyit –, és a leírt időpontot találtam a legalkalmasabbnak arra, hogy tervemet véghez is vigyem. Úgy gondoltam ezen tettemmel bosszút fogok állni mindazokért, amit már velem szemben a rendszer elkövetett.” Ezután következett az a mondat, amely véleményem szerint teljesen más megvilágításba helyezheti az esetet, és alapjában kérdőjelezheti meg ennek a történetnek a hitelességét: „Úgy gondolom, hogy cselekedetemmel nem nagy bünt követtem el, mert ez sem emberáldozatot, sem katasztrófát nem idézett elő. Elkövetett bűnöm őszintén és töredelmesen beismerem, és elkövetett cselekedetemet őszintén be is ismerem.” Értelmezhető úgy, hogy ezek a mondatok azt sugalmazzák: meggyőztek arról, hogy vállaljam el ezt a cselekményt, cserébe nem fogok súlyos büntetést kapni, hiszen senki sem sérült meg, a parazsat hamar eloltották. Semmi sem történt. Ám az enyhe elbírálásért cserébe beleegyeztem, hogy a gyűjtőgátás háttérben politikai okok álltak.

Erdélyi 1957. november 20-ára datált, újabb vallomásában rögzítették, hogy bejelentette, ezúttal tényleg „őszinte” vallomást fog tenni. Ebben a dokumentumban

még részletesebben mesélte el a fentebb már leírt, sajátos történetet. Ezúttal viszont már olyan aprólékos adalékok is bekerültek a jegyzőkönyvbe, amelyek rögzítették, hogy az ácsolattól és a talptól pontosan mekkora távolságra helyezte el az olajos rongyokat. Kiderült az is, csak azért vett fel egy lőszeres ládát, hogy ne kelljen oltania a tüzet. Ráadásul Erdélyi itt újabb indokkal állt elő, hogy magyarázza cselekedetét: „Elkeseredésem fő oka, és a rendszer gyűlöletem is abból ered, hogy 1945-ben, mint SS. [katonai] 10 évi kényszermunkára ítélték el, mely időt a Szovjetunióban töltöttem. 1953 őszén amnesztiával kerültem vissza, de mint megbélyegzett embernek az itteni rendszer állandóan problémát okozott. 1954-ben megnősültem, feleségem közép-paraszt családból származik (szülei Alapon 21 kh. földön gazdálkodnak,) így 1957 tavaszán újra bányásznak mentem el a pusztavámi bányába. Mivel feleségem Alap községben maradt, én a legényszállóba kerültem. Az elmúlt nyár folyamán több esetben kértem úgy az üzem, mint a szakszervezeti vezetőséget, hogy lakásproblémámat valahogy oldja meg, azonban arra mindig csak ígéretet kaptam. A fentiek miatt nagyon el voltam keseredve, s majd mikor nov. 2-án családomhoz utaztam, a vonatban elhatároztam, hogy visszatérésem után megbosszulom magam. Miután visszatértem nov. 5-én este 17 h-kor, már feltett szándékom volt, hogy a következő napokban gyújtogatásképpen fejezem ki bosszúmat.” Az indítékok tehát tovább bővültek; a politikai okfejtésből az derül ki, hogy Erdélyi előélete, származása miatt haragudott a rendszerre, ráadásul lakásproblémájának megoldásában sem segített a munkahelye.

Azt azonban még mindig nem volt hajlandó elismerni, hogy szándékosan a november 7-i ünnepre, a „szovjet szocialista forradalom 40. évfordulójára” időzítette a gyújtogatást. Ragaszkodott ahhoz, hogy pusztán kihasználta, amikor társa, Diószegi József fél órára távozott a munkaterületről. Azt is állította, tudatában volt annak, hogy az, amit tett, nem veszélyeztette volna emberek életét. Nyilván ezzel adta magyarázatát, miért maradt – teljesen logikátlanul – a tett helyszínén.

1957. november 25-én Erdélyi újabb kiegészítésekkel gazdagította a már így is elég színes történetét. Ebből kiderült, hogy már 1957 októberétől tervezgette a tárna felgyújtását. 1957. november 3-án és 4-én, Alapon, kukoricaszedés közben még az is eszébe jutott, hogy gyilkolni fog elkeseredésében. Ismét előkerült a szovjet kényszermunkatábor ügye is. „Rettenetesen bántott – fejtegette –, hogy ebben a rendszerben 8 évet kellett büntetésből letölteni, és még most sem sikerül semmi.” A „tüzeskedéshez” használt pamutrongyokat állítólag már 1957. november 5-én összegyűjtötte.

1957. december 5-én aztán még további adalékokkal bővült a történet. Erdélyi állítólag nem bírta elviselni az 1945 után őt ért gyötrelmeket, ezért gyakran a pohár fenekére nézett. 1957. november 1-jén töméntelen mennyiségű sört és pálinkát ivott a legényszálló kávéházában, majd öngyilkos gondolatai támadtak. Azt tervezte, hogy munkahelye transzformátorainál beáll a vízbe, és megfogja az 500 voltos vezetékét. Csakhogy két nap szabadságot kapott, így elállt a tervétől. Alapra utazott apósa házába, ahol felesége és két éves kislánya élt. Különösen bántotta, hogy nem tudott a feleségével és a gyermekével közös háztartásban élni. A lakás gondok miatt teljesen kifordult önmagából.

A kihallgatások alapján úgy tűnhet, hogy egy végletekig elkeseredett, a kommunista rendszerben sokat szenvedő, saját életével sem törődő ember hajtott végre az ön- és másokra veszélyes gyűjtogatást. A munkát a nyomozók sikeresen elvégezték. Megkerült a tettes, összeállt a történet.

Vagy mégsem?

Amikor a múlt fontosabb, mint egy bűncselekmény szakszerű felderítése

Az indokláson azonban volt még volt mit dolgoznia a Fejér megyei nyomozóknak. A történet alátámasztásához ugyanis mindez korántsem volt elegendő. A nyomozóhatóságnak a politikai szál erőteljesebbé és hangsúlyosabbá tétele még komolyabb feladatot jelentett. Ezért mind nagyobb hangsúlyt helyeztek arra, hogy Erdélyi Gyula életében milyen történések zajlottak a 2. világháborúban. Egyre fontosabbá vált, hogy Erdélyi társadalmi veszélyességét bizonyítani tudják.

Pedig a vele történetek egyáltalán nem voltak egyediek abban az időben. Erdélyi a szüleivel, a Tatabányához tartozó Felsőgallán élt, amikor 1945 januárjában katonai szolgálatra kötelezték. Az akkor húszéves fiatalember kénytelen volt részt venni a 2. világháború borzalmaiban. Felsőgallán akkoriban sok sváb élt. Talán nem állunk messze a valóságtól, amennyiben édesanyja családnevéből – Tecker – arra következtetünk, hogy anyai ágon maga is német nemzetiségűnek számított. Akkoriban egy magyarországi katonakorú és német származású fiatalnak nem volt sok választása, hiszen rá is, csakúgy, mint a többi svábra, a hírhedt Waffen SS várt. Állításai szerint előbb Nagyigmándra vitték, majd a nyilasok a fiatalokat Győrbe hajtották.

Erdélyit részletesen beszámoltatták azokról a személyekről, akikkel együtt volt Győrben. Természetesen csak azokat az ifjakat tudta megnevezni, akik Felsőgallán is gyermekkori pajtásai voltak. Többen közülük később szintúgy megismerték a szovjet kényszermunkatáborok világát, akárcsak ő. Beszámolója kitért arra is, hogy egy német őrmester őt és katonatársait Bécsbe vitte kiképzésre. Itt kellett először SS-egyenruhába bújni. Megtanulták a lőfegyverek, valamint a robbanószerkezetek kezelését, és önvédelmi képzésben részesültek. 1945 márciusában Balatonalmádiba vezényelték a csoportját. Somogyba készültek, és különböző robbantási feladatokkal bízták meg őket. Ám a hadi helyzet, a szovjet csapatok gyors előretörése miatt a német parancsnokok Bécsbe vonták vissza a csoportot. Hamarosan a kis magyar csapatot továbbküldték volna Berlinbe. De oda már nem jutottak el, így az utasítások alapján civil ruhába öltöztek át, Erdélyi egy társa pedig elásta az egyenruháikat és a fegyvereiket.

A német parancsnokuk viszont azt szerette volna, ha a szovjet csapatok elvonulása után az ellenség hátában, Bécs környékén lépnének akcióba; zavarniuk kellett volna a Vörös Hadsereg utánpótlási vonalait. A civil ruhás fiatalok azonban a feladat végrehajtása helyett, amint lehetőségük nyílt, elindultak Magyarországra. Menekü-

lésük ekkor még nem sikerült, ugyanis egy német egység fogságába estek. Itt ismét ellátták őket robbanóanyagokkal, a magyar srácokat a Duna felső folyásánál csónakokba ültették, majd a túlpartra, a szovjet csapatok hátába irányították őket. Erdélyi és társai a kapott robbanóanyagokat már útközben a Dunába szórták, és valamenynyien újra Magyarországra felé vették az irányt.

Erdélyi a szüleihez ment, Tatabányára. Itt azonban 1945. május 12-én a szovjetek őrizetbe vették. Társai hasonlóan jártak. Őt tíz év kényszermunkára ítélte a szovjet katonai bíróság. Végül, Sztálin halálát követően, 1953-ban szabadult és térhetett haza Magyarországra.

Erdélyi kihallgatása ezt követően teljesen más irányt vett. A nyomozókat inentől már nem annyira a Pusztavámoson történtek érdekelték. Sokkal nagyobb ügyet akartak kreálni az egészből. Kezdtett alakulni a történet... Svábok, SS-egyenruhában... Akik civil ruhában, német utasításra, német fedőnevekkel hidakat és utakat akarnak robbantani. Egy csapat német kém, akik esetleg 1956-ban és azt követően is tartották egymással a kapcsolatot? Ez bizonyítható volt, hogy tulajdonképpen a nyugati „imperialista aknamunka” volt a felelős az 1956-os forradalom és szabadságharc kirobbanásáért. Csakhogy ehhez bizonyítani kellett volna azt is, hogy a szovjet hadifogság után hazatérő csoport időnként összejárt, és sötét szobákban, sötét terveket szövögetett.

A nyomozók elsősorban tehát arra futottak rá, hogy a férfiak tartották-e a kapcsolatot 1953-as szabadulásuk után. Kihallgatták Erdélyi szüleit is. A vallomásokból azonban egyelőre nem tudtak imperialista kémügyet faragni, hiába illett volna bele a pusztavámosi tüzeset története a párt politikájának 1956-os „ellenforradalom”-teóriájába. Így aztán kihallgatták azokat az egykori felsőgallai fiatalokat is, akiket szintén 1945 januárjában soroztak be a Waffen SS-be, és akik emiatt szintén a Gulágon kötöttek ki.

A nyomozást vezető Kardos – úgy tűnik – eltökélten kereste a lehetőségét annak, hogy ebbe az irányba terelje a vádlott vallomásait. De hamar kiderült, hogy például az Erdélyi által a bűncselekmény indítékaként emlegetett lakásprobléma közben már megoldódott, mire a pusztavámosi eset megtörtént. Ezt a házkutatás alkalmával a nyomozók kezére került levelei, illetve Erdélyi feleségének vallomása is alátámasztotta.

A szenteste megünneplése és a karácsonyfa melletti családi találkozás helyett 1957. december 24-én Erdélyire ismét Kardos várt, hogy újabb „korszakalkotó beismerést” kényszerítsen ki belőle. Ezúttal az derült ki, hogy Erdélyi fejében a bosszú már akkor megfogalmazódott, amikor tíz év kényszermunkára ítélte a szovjet hadbíró. Sőt, Kardosnak valahogy még azt is sikerült kihúznia áldozatából, hogy nem véletlenül november 7-re időzítette a légvágati tüzeskedést. (Nyilván ezért kellett hangsúlyozni mindazt, ami Erdélyivel 1945-ben történt.)

Újabb adaléknak tekinthető az is, hogy a gyanúsított állítása szerint erősen „bepalinkázott” az elkövetés előtt. Az italozási szokásainak elfajulását – az újdonsült stratégia szerint, a szovjetgyűlöletből eredeztető nyomozati eljárás elvárásai-

nak megfelelően – a szovjet kényszermunkatábor hatásával magyarították. Az ekkor elmondottakkal tovább erősíthették Erdélyi fatalista hozzáállását is. Nem véletlen, hogy ekkor ismét rögzítették öngyilkossági tervét, amelyre ezúttal a bűncselekménye elkövetése után került sor. Felvette volna még utolsó fizetését, hogy azt eligya, majd – elmondása alapján – a vonat alá akart feküdni.

Erdélyi maga is tudatában volt annak, mi lehet a vége annak, ha a bányatűz okait kifejezetten politikai indítékokkal magyarázzák majd a bíróság előtt. Tőle telhetően igyekezett is magát védeni. Ezért próbálta mindinkább magánéleti problémáival magyarázni a történeteket; először a félig-meddig kitalált lakásüggyel igyekezett kibújni a nyomozó hatóság csapdájából, és amikor ez nem sikerült, akkor újabb kártyát – az alkoholt – húzta elő.

Így 1957. december 30-án azzal állt elő, azért volt elkeseredve, mert a szülei kitagadták. Ezzel magyarázta a felsült próbálkozását a lakásüggyel, mondván, szégyellte elmondani, mennyire „kivert kutya”. Azt viszont nem tudta megmagyarázni, hogy ebből miképpen következett volna a rendszerellenes magatartása. Kardos hadnagy gyözködni próbálta arról, hogy egy bánya felgyújtásának nem lehet az az indoka, hogy összeveszett a szüleivel.

Végül tehát mégsem maradt más, mint a rendszergyűlölet, amit a nyolc év kényszermunkatábor miatti szovjetgyűlölet táplálta.

A vallomásokat egyébként a pusztavamosi bányában 1957. december 8-án tartott helyszíni szemlével is megerősítették. Több fotót is készítettek Erdélyiről, amint megmutatta, miként rakta zsebre a talált pamutrongyokat. Olyan képeket is tartalmazott a dokumentum, ahol az olajoskanna pontos helyét mutatta be, illetve azt, ahogy az anyagot betöltik a kannába, majd egy olyan is volt köztük, amin Erdélyi épp belemártotta a rongyokat, és elhelyezte őket a tűzeset színhelyén.

Kulcsszereplők

Ahhoz, hogy bizonyítani lehessen Erdélyi bűnösségét, mindenképpen szükség volt olyan tanúkra, akik azt állították, hogy 1957. november 6-án éjjel és 7-én hajnalban olajat kért az egyedül maradt a munkaterületén. Emiatt a tárna kompresszorát kezelő, mindössze tizennyolc éves lány kulcsszereplővé lépett elő. Neki kellett ugyanis tanúsítania, hogy a gyanúsított a fúró olajozásához szükséges anyagot kért tőle.

Érdekes, hogy az első kihallgatása során, amikor Erdélyit még nem vádolták semmivel sem, a lánynak eszébe sem jutott megemlíteni Erdélyit. 1957. november 10-i, első vallomása szerint még csak egy másik fúrócsapat, a 13. kért tőle olajat. A 11. csapat, amelybe Diószegi és Erdélyi tartozott, nem. Ehhez képest a fiatal lány 1958. január 10-i vallomása szerint azonban Erdélyi egy általa megtöltött olajoskannát vitt el, amit Diószegi hozott vissza neki 1957. november 7-én, hajnali két órakor.

Ugyanaznap felvett vallomásában Diószegi természetesen tagadta, hogy bár-

mi köze lett volna az olajoskannához. Tűzrendészeti szempontból sem éppen érdektelen visszaemlékezése alapján, a fiatal kompresszoros lány pontosan abba a kannába vett vizet és rohant vele tüzet oltani, amit előzőleg olajjal töltött fel Erdélyi számára. A gond csak az, hogy Erdélyi csillése – Kardos hadnagy szerint – először azt állította, hogy a tüzeset napján Erdélyi valóban nem kért olajat, csak két nappal később, azaz 1957. november 9-én történt ez. Állítása – érdekes módon – megegyezett Erdélyi Gyula első vallomásával. Csakhogy amint említettük már, aznap javították a kompresszort, és ezért a nyomozás kizárta, hogy bárki is olajat kért a fúró karbantartásához. Persze még maradt az a lehetőség, hogy ennek ellenére annyi ideig működött a gép, hogy az elegendő volt a karbantartás elvégzéséhez.

Emellett akadt olyan tanú is, aki azt állította, hogy látta Erdélyi társát az ominózus, később parázsló légvágaton keresztül közlekedni 1957. november 7-én, hajnali három órakor. Így ezeknek az állításoknak köszönhetően, Diószegire is ráterelődött némi gyanú, és ezért 1957. november 14-én őt is előzetes letartóztatásba helyezték. Ám végül az eljárás során olyan teóriát építettek fel, amely nem igényelte, hogy ezeket a kérdéseket komolyabban is megvizsgálják. Diószegi előlétele és származása pedig sokkal inkább belesimult a szocialista társadalom elvárásrendszerébe. Ennek köszönhetően a kompresszort kezelő fiatal hölgy mellett ő lett a vád másik kulcstanúja. Sőt, Diószegi szerepe a nyomozás során egyre hangsúlyosabbá vált.

1957. november 22-i kihallgatásán már azt állította, hogy társa nem szeretett dolgozni, és az ellenforradalomra folyamatosan forradalomként hivatkozott. Nem törődött a november 7-i évfordulóra szervezett munkaversennyel, és feszült volt aznap, amikor a légvágat ácsolata meggyulladt. A tűz oltása helyett inkább a lőszeres ládát pakolta és vitte el, majd amikor visszatért, arra kérte őt, hogy ne szóljon senkinek. Diószegit végül 1957. december 9-én engedték el a nyomozók, de akkor már kicsikarták a „beismerő vallomást” Erdélyiből.

A nyomozást 1958. január 28-án azzal zárták le, hogy a Pusztavámoson több esetben történtek tüzesetek, és a szállítószalag átvágása diverzáns cselekményre utal. Az 1957. november 7-i tüzesetet a – szakértőkkel egyetértésben – szándékos gyújtogatással magyarázták, amit Erdélyi Gyula csillés, volt SS-katona számlájára írtak. A vádlott ugyanazt mondta el az ügyészségen is.

Úgy tűnhetett, a történet simán lezáródott.

A bíróság

Az eset tárgyalását 1958. április 1-jén Székesfehérváron tartotta a Pest megyei népbíróság Majos Miklósné vezette tanácsa. Mint a legtöbb „ellenforradalmi” eljárást, ezt is zárt ajtók mögött, a nyilvánosság teljes kizárásával vezették le.

A bíróságot valószínűleg meglephette, hogy a beismerő vallomássorozat után a vádlott visszatért az általa először elmondottakhoz. Sejthette, hogy valamiképpen a múltját és az 1956-os forradalmat akarják összekapcsolni a Pusztavámoson történetekkel. Éppen ezért hangsúlyozta, hogy 1956. október 23-a és 1956. november

4-e között Alapon, az apósa házában tartózkodott. Nem ismerte el, hogy bármilyen köze is lett volna az 1957. november 7-i gyújtogatáshoz, gyapot sohasem volt nála. Bár ezúttal azt elismerte, hogy olajat kért a kompresszoros munkatársnőtől. Azt is állította, hogy Kardos hadnagy pofon vágta a rendőrségen, ezért tett beismerő vallomást; mivel az ügyész is a rendőrségen hallgatta ki, neki is megismételte beismerő vallomását. Félt attól, ha nem így tesz, akkor bántani fogják. A rongyot a helyszíni szemlén nyomták a kezébe a nyomozók, és eközben nagyon tartott attól, hogy megverik, ha nem azt mondja, amit hallani akarnak. Arra is utalt, hogy nyolcvan napig volt előzetes letartóztatásban; bőven akadt ideje arra, hogy kitalálja a cselekmény elkövetésének módját.

A tanács végighallgathatta fejtegetését az állítólagos lakásproblémájáról, amelynek folytonos emlegetését pusztán csak azért találta ki, mert megunta Kardos hadnagy vissza-visszatérő kérdéseit azzal kapcsolatosan, hogy tulajdonképpen miért is tette az egészet.

A tárgyaláson nagyjából a nyomozásnak megfelelően tanúskodtak a bánya dolgozói és a kulcsszereplők is. Néhány újabb részlettel azért gazdagították a történetet; kiderült, hogy az üres olajoskannát valóban Erdélyi munkatársa vitte vissza a kompresszort kezelő fiatal lánynak, és azt is rögzítették, hogy még a tüzeset előtt – köszönhetően az addigi gyanús eseményeknek – tűzörseget is szerveztek a dolgozók.

Érdekes adaléknak tekinthető, hogy Erdélyi védője a tárgyaláson egy kérdésével rávilágított arra, hogy a tűz a kompresszor eredeti helyétől tizenöt, húsz méterre tört ki. És a kompresszortisztításhoz használtak pamut és gyapot rongyokat is.

Az ügyész „komoly” börtönbüntetés kiszabását indítványozta. Erdélyi védője természetesen felhívta a figyelmet a vádlott kiskorú gyermekére, és a tulajdonképpen nem megfelelően tisztázott ügyre, valamint kiemelte, hogy az állítólagos „gyújtogató” az „ellenforradalom” alatt nem tanúsított ellenséges magatartást.

Erdélyit ezek után az elsőfokú népbírószági tanács tizenöt év börtönbüntetésre ítélte, és tíz évre tiltották a közügyektől, továbbá fele vagyonának elkobzását rendelték el. A büntetése kiszabását a társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgy szándékos felgyújtásának büntette miatt, és nem ellenforradalmi tevékenységért állapították meg. Ez is megerősítheti azoknak a véleményét, akik szerint ez nem 56-os ügynek, hanem egyszerű közbüntényes bűncselekménynek tekinthető.

A tanács ítéletének indoklása azonban követte a nyomozás során felállított teóriát és csaknem teljes mértékig magáévá tette azt. Eszerint Erdélyi bosszút akart állni azért, mert a szovjet katonai bíróság tíz év kényszermunkára ítélte. Ez már azért is erősen kétséges, mivel már 1953-ban amnesztiával szabadulva tért haza. Vajon miért várt volna négy évet bármilyen diverzáns tevékenység végrehajtásával? Miért vett volna részt bármilyen kommunistaellenes tevékenységben nyolc év kényszermunka után? Érdekes adalék, de talán megemlíthető, hogy egykori és a nyomozás során beidézt ismerőse, aki szintén megjárta a szovjet kényszermunkatáborok világát, még azt is elmondta a kihallgatóinak, hogy ki sem mozdult otthonról a forradalom alatt. Mivel egyszer már megégette magát, pontosan azt tette, amit Erdélyi Gyula is: csalá-

di körben várta a forradalom végét és még a gyanúját is igyekeztek elkerülni annak, hogy gyanúsítottá váljanak bármilyen mondvacsinált ok alapján.

Az indoklás lényegi része volt, hogy a gyújtogatást ellenforradalmi cselekménynek nevezték. A népbírói tanács azt vélelmezte, hogy „a vádlott jól tudta, hogy az ellenforradalom évfordulóján két tűz és egy szalagvágás történt, a két tüzeset pánikot, bányászaink sorában rémületet keltett [...]. Vádlott cselekménye nem egyszerűen vagyon elleni büntett, elsősorban ellenforradalmi jellegű, nem véletlen, hogy a vádlott éppen a szocialista évforduló ünnepélyét zavarta meg ellenséges tevékenységével. Nem a vádlotton múltott, hogy a tűz emberéletben és terményben nagyobb kárt nem okozott.”

Gyakorlatilag tehát egy olyan embert ítélték el ellenforradalmárként, aki bizonyíthatóan nem vett részt az 1956-os forradalom eseményeiben. Nem volt semmilyen azt követő szervezkedésben sem tag, sem vezető. Az indítékul egy olyan cselekményt állítottak be, ami évekkel korábban történt, és amiért már kényszermunkára ítélték. Gyakorlatilag senki sem látta, hogy elkövette volna a bűntényt, szemtanúk nem voltak. Az olajfoltos munkásnadragján kívül, a valószínűleg kikényszerített beismerése volt az egyetlen adu a vád és a bíróság kezében.

Az ügyész belenyugodott az ítéletbe. Erdélyi és védője fellebbezést jelentettek be. Csakhogy a fellebbezéseket visszavonták, ezzel az elsőfok döntése 1958. június 18-án jogerősé vált. Erdélyi valószínűleg megértette, hogy a megtorlás során nem fogják figyelembe venni az ősi római jogi elvet, a *reformatio in peius* [azaz: ha egy magasabb fokú szerv hoz a terhelt számára hátrányosabb döntést, miközben tőle egy kedvezőbb döntés meghozatalát várják – *A szerk.*] tilalmát. Akár csak a védelem fellebbezése esetén is, a másodfok jogosult volt az elsőnél jóval szigorúbb ítéletet hozni. Ez azt jelentette, hogy aki a börtönbüntetését csökkenteni szeretne volna, könnyedén kaphatott akár kötelet is.

Erdélyi Gyula esetében is pontosan ez történt. A legfőbb ügyész 1959. február 9-én benyújtotta a törvényességi óvást. Az ügyet, a mosolygó halálnak is becézett Borbély János tanácsvezető bíró és tanácsa vizsgálta ki újra.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa szerint hibázott a Pest megyei népbíróság, mert nem a legsúlyosabb ítéletet szabták ki Erdélyire. A halálos ítéletüket azzal magyarázták, hogy a pusztavamosi csillás a proletárdiktatúra rendszerének védelme érdekében nem kaphatott volna kegyelmet. Éppen ezért a kegyelmi kérvényét is elutasították. Borbély tanácsa ezt a döntést is egyhangúan hozta meg. A népbírók jobbra Erdélyi SS múltjával érveltek. Igaz, kegyesen elengedték a vagyoneklobzást, mivel az elítélt tetteire vonatkozó közbüntényes jogszabályok azt nem tették lehetővé.

Az ítélet végrehajtására 1959. március 25-én, délután 16:38-kor került sor, a Budapesti Országos Börtön – Kiszóház – udvarán. Az ügy egész kezelése azonban vitathatatlanul politikai volt. Pedig az állítólagos gyújtogatásban senki sem sérült meg, jelentősebb kár sem keletkezett.

Mi más indokolhatta a legsúlyosabb büntetést, mint az 1956-os forradalomhoz hasonló cselekményektől való elrettentés, a példastatuálás?

Utóélet

Erdélyi Gyula özvegye megélte a rendszerváltozást. Tapasztalhatta, hogy sok 1956-os forradalmár ítéletét semmissé nyilvánították. A férjét 1959-ben elvesztő asszony remélte, hogy néhai urának, gyermeke apjának is igazságot szolgáltatnak. Ezért ő is jogorvoslatot kezdeményezett, azonban 1992-ben a Legfelsőbb Bíróság elutasította kérését. A döntéshozóknak abban igazuk volt, hogy jogi szempontból ez az ügy nem számított 1956-os ügynek. De tévedtek abban, hogy mindez pusztán köztörvényes eset lett volna. Az 1992-ben kiadott állásfoglalásuk alaposságára amúgy jellemző, hogy az egykori kivégzettet egy ízben Erdélyi Bélára keresztelték át határozatukban.

Erdélyi nem volt forradalmár, nem is harcolt. Tisztán jogi szempontból vizsgálva tehát az első ítéletet és a törvényességi óvás határozatát, egy közbüntényes bűncselekménnyel állunk szemben, és a Büntetőtörvénykönyv és a BHÖ [Büntetőjogi Hatályos Összeírás] megfelelő paragrafusai alapján szabták ki az ítéletet. Amennyiben ezt elfogadjuk, és nem vesszük figyelembe az ítéletek indoklását, továbbá nem törődünk a történeti háttérrel, akkor akár igazat adhatunk a Legfelsőbb Bíróságnak. Vannak olyan történészek, akik hasonlóan vélekednek. Szakmai véleményüket elsősorban az ítéletek tartalmi részére és a jogszabályokra alapozzák.

Az ügy még a korabeli büntetésvégrehajtást is megzavarta. Az elsőfokú ítélet jogerőre emelkedése után Erdélyi a váci börtönben raboskodott. Az őrzőinek sem volt egyértelmű, hogy köztörvényes vagy politikai rabnak minősül. A Pest megyei bíróságnál érdeklődtek az ügyben. 1959. március 9-én az alábbi választ kapták: „Erdélyi Gyula terheltet politikai jellegű elítéltnak kell tekinteni. Az ítéletben is írt adatokból kitűnik ugyanis a terhelt az elmúlt világháborúban SS alakulatnál teljesített szolgálatot, diverziós cselekményéért hosszú börtönbüntetésben részesült, a jelen bűncselekményét pedig az Októberi Szocialista Forradalom évfordulóján követte el.”

Az 1957-től 1959-ig húzódó eljárás tehát elsősorban mégis politikai kérdés volt, amelyben a megtorlás szorosan kapcsolatban állt az 1956-os forradalommal. Valószínű, amennyiben a tüzeset 1960, 1961, 1962 után történt volna, nem lehetett volna már ilyen ügyet kreálni belőle. Nem is beszélve arról, mi van, ha éppen egy olyan napon történt volna a gyújtogatás, amikor Erdélyi szabadságon van, és így nem kínálkozott volna egy szovjet kényszermunkatábor megjárta, volt SS-katona bűnbaknak.

De ne felejtjük el azt sem, hogy Pusztavámoson nem ez volt az egyetlen különös szabotázs-eset, és a többihez semmi kimutatható köze nem volt a vádlottnak. A *Fejér Megyei Hírlap* korabeli, részletes elemzése név szerint is megemlíttette azt a személyt, aki állítólag felelős volt a külszíni szalag átvágásáért. De a nyomozóhatóság nyilván ennyi különös ügy után eredményt akart produkálni, a bíróság pedig örökre el akarta rettenteni a bányászokat a hasonló cselekedetektől. Kérdés továbbá is az, miképpen is hajtott volna végre éppen ő egy kifejezetten veszélyes szabotázs, pláne azt követően, hogy jó néhány különös eset már korábban történt a tárnában? Mint

kiderült, Erdélyi a munkája folytán egyébként könnyedén juthatott volna egy adag dinamithoz is. Ugyan miért kellett volna holmi olajjal és rongyokkal szórakoznia? Figyelembe véve a tárgyaláson általa elmondottakat, erős kétség támad az emberben, hogy vajon minden úgy történt-e, ahogy azt a nyomozás során állította.

A peranyag alapos elemzése ebből a szempontból elég egyértelműnek tekinthető. Erdélyire elsősorban múltja miatt terelődött a gyanú. Nem vethető el az sem, hogy koncepciót építettek rá, miközben több ellentmondás is feszítette az eljárást. De a Pest megyei bíróság ítéletének indoklása szerint ellenforradalmár volt, aki ellenforradalmi cselekményt hajtott végre. A tűz alig egy évvel a forradalom után keletkezett, a korabeli bíróság ezért összefüggést látott az akkori események és a pusztavámosi gyűjtogatás között.

Elképzeltető, hogy Erdélyi – mint a múltja miatt ideálisnak mutakozó gyanúsított – pusztán csak rosszkor volt rossz helyen. Talán ez a legelképzeltetőbb forgatókönyv, hiszen az 1956-os forradalom és szabadságharc idején otthon tartózkodott, és még a lehetőségét is igyekezett kerülni annak, hogy meggyanúsíthassák bármivel. Éppen ezért az ügynek helye van az 1956 utáni megtorlás perei között.

A megtorlás kutatása nem ragadhat le pusztán a jogszabályok értelmezésénél, hanem tartalmaznia kell az adott eljárás pontos történeti feltárását, a körülmények és a politikai indítékok tisztázását. Úgy érzem, Erdélyi Gyula perének és a valós történéseknek mélyebb ismeretével alakíthatunk ki csak objektív képet a korszakról.

Akármi is történt Pusztavámoson 1957. november 7-én, azt a nyomozás és a bírósági ítélet indoklása állította be ellenforradalmi ügynek. Nem véletlen, hogy a korabeli sajtó sem tartotta másnak az esetet. A pusztavámosi tüzesetről a *Fejér Megyei Hírlap* a következő összefoglalást közölte: „A rombolók, a szabotőrök ott vannak ma is a dolgozók között. Most meghúzzák magukat – ideig óráig – amíg elcsitulnak a hullámok, visszatér a bátorság, vagy jelentkezik a kéz, amely ezeket mozgatja. A rombolás nem kampánymunka, hanem az ellenforradalmárok legfőbb és egyetlen programja. [...] Ma nyugodtabban megy a termelés, mert egy ellenforradalmárt az éberség kiemelt a csatornából. De ne nyugodjanak meg egészen addig, amíg egyetlen patkány fúrja titokzatos utjait a mélyben. Míg ki nem irtották az utolsót is.”

Felhasznált források

MNL PML, XXV.2.b. 362/1958.

BARTHA Tibor, *Pusztavámi tanulság*, Fejér Megyei Hírlap, 1958. június 20, 5.

ZINNER Tibor (2001), *A kádári megtorlás rendszere*, Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet